

הצנחנים היהודים והפרטיזנים ביוגוסלוויה: מבט וזיכרונות מיוגוסלוויה 1944–1945

מבוא

שלושים ושניים הצנחנים בני היישוב היהודי בארץ ישראל, שנבחרו בידי הסוכנות היהודית, הוכשרו בידי הבריטים והוחדרו למזרח אירופה במלחמת העולם השנייה, היו בישראל לסמל ולשם דבר. בייחוד חנה סנש זכתה למעמד של גיבורה ודמות מופת לבני הנוער של המדינה הצעירה. הכתיבה המחקרית עליהם התבססה עד עתה על מקורות יהודיים ובריטיים, לרבות זיכרונות אישיים של המתנדבים עצמם. מחקר זה מבקש להשלים את אחד החללים האחרונים שנותרו בסיפורם ולבחון איך תפסו את משימתם הפרטיזנים ביוגוסלוויה, שאליה נשלחו כמה מהם. כמעט מחצית מהצנחנים הארץ-ישראלים החלו את משימותיהם ביוגוסלוויה וכמה מהם מעולם לא עברו למקומות אחרים, אבל החוקרים לא נדרשו בדרך כלל לקבלת הפנים שזכו לה מצד המחותרת המקומית. יתר על כן, היסטוריונים כמעט לא חקרו עד עתה את המקורות היוגוסלויים.

מקורות

על הצנחנים הארץ-ישראלים נכתבו חיבורים רבים, אקדמיים ופופולריים כאחד. בראש ובראשונה יש לציין את ספרו של יואב גלבר "נושאי הדגל – שליחותם של המתנדבים לעם היהודי", שראה אור ב-1983,¹ וכמה מהצנחנים כתבו ספרי זיכרונות או שימשו נושא למחקרם של אחרים.² מחקר מן העת האחרונה, ספרה

1 יואב גלבר, *תולדות ההתנדבות*, כרך ג: נושאי הדגל – שליחותם של המתנדבים לעם היהודי, יד יצחק בן-צבי, ירושלים (תשמ"ג); יואב גלבר, *ההתנדבות לצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה*, כרך ד: מתנדבים יהודים בתיודות הבריטיות, ירושלים: מרכז ההסברה, שירות הפרסומים (1984). גלבר הוא מהמומחים המובילים בנושא וכתב גם על האופן שבו נתפסה המלחמה בעיני היהודים. ראו: יואב גלבר, "המפגש בין המתנדבים הארצישראלים בצבא הבריטי ובין שארית-הפליטה", http://www1.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%20203358.pdf, עוד ראו: Yoav Gelber, "The Mission of the Jewish Parachutists from Palestine in Europe in World War II", *Journal of Israeli History* 7(1) (spring 1986), pp. 51-57.

2 עמוס אטינגר, *צניחה עיוורת: הצניחות העיוורות של שייקה דן*, תל-אביב: זמורה-ביתן (1986); יואל פלגי, *רוח גדולה באה*, תל-אביב: עם עובד (1977). ראו גם: Marge Piercy and Hannah Senesh, *Hannah Senesh: Her Life and Diary*, Woodstock: Jewish Lights (2005). הנרי ארמין הרצוג פגש את חיים חרמש בסלובקיה והוא מתאר אותו בספרו *והשמים*

של יהודית תידור באומל-שוורץ, "גיבורים למופת: צנחני היישוב במלחמת העולם השנייה ועיצוב הזיכרון הקולקטיבי הישראלי", בוחן את השפעת הצנחנים על הזיכרון הישראלי.³ מחקרה ההיסטוריוגרפי החשוב והמתקן שופך אור על הדרך שבה עיצבו סיפוריהם של הצנחנים את החברה בישראל ואת זהותה הישראלית הקיבוצית. באומל-שוורץ מעלה זיכרונות ממחנה הקיץ שהקבוצה השתתפה בו, שכל אחד מצריפיו נקרא על שם אחד מצנחני היישוב וכל היבט מהיבטיה של תכנית המחנה היה ספוג ברוחם. באומל-שוורץ, שהחליטה לדבריה "לחקור את המטמורפוזה שעברו הצנחנים מבני אדם רגילים ל'גיבורים למופת'",⁴ טוענת ש"עד היום נחשבת משימתם של הצנחנים לפסגת פעילותו של היישוב במסגרת הצבא הבריטי למען יהדות אירופה בעת השואה".⁵

אבל האם מעמדם של צנחני היישוב נישא כל כך גם כשהסיפור מסופר מנקודת הראות של היוגוסלווים? תשובה על שאלה זו מחייבת בדיקה קפדנית של מסמכי הכוחות המיוחדים הבריטיים ביוגוסלוויה.

הכוח האנגלו-אמריקני ביוגוסלוויה, שצנחני היישוב היו חלק ממנו, הניב גם הוא כמה ספרי זיכרונות ובעת האחרונה יש בו עניין מחקרי רב. עניין זה התעורר כיוון שיוגוסלוויה, לצד צרפת, הייתה שדה הקרב העיקרי של מנהלת המבצעים המיוחדים (Special Operations Executive – SOE) – כוח המתנדבים שהקימו הבריטים אחרי נפילת צרפת כדי לבצע פעולות חבלה וחתרנות מאחורי קווי האויב. לדבריו של מר"ד פוט (Foot), באביב 1944 "היו הבלקנים מלאים כל כך במשלחות של מנהלת המבצעים המיוחדים ושל המשרד לשירותים אסטרטגיים [OSS – Office of Strategic Services, קודמה של סוכנות הביון המרכזית, ה-CIA], עד שבשדה התעופה שנשא את השם המגוחך 'שירות מסוף האוויר הבלקני', עמדו לרשותן 36 מסלולי נחיתה".⁶ בסוף 1943 נמנו עם הכוחות האנגלו-אמריקניים ביוגוסלוויה 65 איש שעבדו עם הצ'טניקים המלוכנים בפיקודו של דראז'ה מיכאילוביץ' (Dražica Mihailović) ו-107 איש שעבדו עם הפרטיזנים הקומוניסטים.⁷ במקורות

לא הזילו דמעה (תרגום: שלמה סוקול). לוחמי הגטאות: בית לוחמי הגטאות (1999); חנה סנש: יומנים, שירים, עדויות [מהדורה מתוקנת], תל-אביב: הקיבוץ המאוחד (1994).

Judith Tydor Baumel-Schwartz, *Perfect Heroes: The World War II Parachutists and the Making of Israeli Collective Memory*, Madison: University of Wisconsin (2010); יהודית תידור-באומל, גיבורים למופת: צנחני היישוב במלחמת העולם השנייה ועיצוב הזיכרון הקולקטיבי הישראלי, קריית שדה בוקר: מכון בן-גוריון לחקר ישראל, הציגונות ומורשת בן-גוריון (2004).

Judith Tydor Baumel-Schwartz, "Perfect Heroes", *The Jewish Press* (26.5.2010), <http://www.jewishpress.com/indepth/perfect-heroes-2/2010/05/26> שם.

M.R.D. Foot, *SOE: An Outline History of the Special Operations Executive 1940-1946*, London: Mandarin Paperbacks (1993), p. 145

Heather Williams, *Parachutes, Patriots and Partisans: The Special Operations Executive and Yugoslavia 1941-1945*, London: Hurst & Company (2003), pp. 107-108

של הפרטיזנים מסוף ספטמבר 1944, המזכירים אנשי סגל מ"המשלחות האנגליות", נמנים 121 שמות ובהם שמותיהם של עשרה צנחנים מהיישוב בארץ ישראל. ברם רק "סמל פייגל" (דן לנר) מכונה במפורש "פלשתינאי (ארץ ישראל)".⁸

בספרה של הת"ר ויליאמס (Williams) על מנהלת המבצעים המיוחדים ביוגוסלוויה, זכו צנחני היישוב לשתי פסקאות בלבד, אולי בשל שיעורם הזעיר בכוחות המיוחדים של בעלות הברית ביוגוסלוויה.⁹ ואולם, כמה חיילים לא-יהודים מהמשרד לשירותים אסטרטגיים הותירו תיאורים של המתנדבים היהודים.¹⁰ פרנקלין לינדסיי (Lindsay) זכר את האלחוטן של ביל דיקין (Deakin), וסיפר ששמו האמיתי היה פרץ רוזנברג - יליד פלשתינה א"י להורים גרמנים. מטרתו האמיתית הייתה לגלות כל מה שאפשר על מצבם של היהודים ביוגוסלוויה.¹¹ דיקין בן ה-31 הוצנח ביוגוסלוויה במאי 1943 עם סרן ו"פ סטיוארט (Stuart) ופרץ רוז (רוזנברג), במשלחת המשותפת הראשונה של מנהלת המבצעים המיוחדים ושירות המודיעין החשאי (Secret Intelligence Service), סוכנות הביון הבריטית), שנשלח לסייע לכוחותיו של המרשל טיטו.¹² סבסטיאן ריצ'י (Ritchie) תיעד סיפורים דומים.¹³

הארכיונים המרובים בישראל מספקים שפע של תיעוד ראשוני על הצנחנים, והחשובים במיוחד הם ארכיון ההגנה, גנוך המדינה, הארכיון הציוני המרכזי וארכיון צה"ל ומערכת הביטחון. נוסף עליהם יוחדו לצנחנים גם כמה מוזיאונים וארכיונים מקומיים כמו בית חנה סנש בשדות ים. אחת החברות בכוח המתנדבים, שרה (שוריקה) ברוורמן, חברת קיבוץ שמיר שבצפון הארץ,¹⁴ אמנם לא הייתה החברה הפעילה ביותר בקבוצת הצנחנים היהודים אבל סיפורה הוא שהוביל אותנו למקורות היוגוסלויים.

ואף על פי כן, כתביהם של צנחני היישוב עצמם נותרו המקור החשוב ביותר לתיעוד שהותם ביוגוסלוויה, אולם המסמכים הללו בעייתיים משום שהצנחנים (למעט ארבעה) לא דיברו את שפתם של הפרטיזנים שעמם עבדו ולא הכירו את הגיאוגרפיה של האזור. הם גם לא רכשו ידע כלשהו על המקומיים שפגשו וגם לא ידעו בעד או נגד מי היו המקומיים שלחמו. לכל היותר הם הבינו תמונה כללית, שיש חברות של פרטיזנים שלוחמות בנאצים. מעבר לכך רוב המתנדבים היו בורים בנוגע לרבים מההיבטים של המצב סביבם ולא הבינו היכן הם נמצאים. לעתים קרובות הם גם לא היו מודעים לא להקשר הרחב יותר ולא למצב בשטח עצמו.

8 .Vojni arhiv, Br. Reg. 1/1, F. 8, K. 2221

9 Williams, עמ' 10, 138-139.

10 Franklin Lindsay, *Beacons in the Night: With the OSS and Tito's Partisans in Wartime Yugoslavia*, Stanford: Stanford University Press (1993)

11 שם, עמ' 49.

12 Walter Roberts, *Tito, Mihailović and the Allies 1941-1945*, Durham, NC: Duke University Press (1987), p. 117. ראו גם: Williams, עמ' 139.

13 Sebastian Ritchie, *Our Man in Yugoslavia: The Story of a Secret Service Operative*, Abingdon: Frank Cass (2005), p. 179

14 ריאיון של שוריקה ברוורמן עם סת' פרנצמן ויובן צ'וליברק, קיבוץ שמיר (12 בדצמבר 2009).

במידת מה הם נותרו חסרי ידע גם משום ששימתם הייתה כרוכה בדרך כלל בהסתננות לארץ אחרת או בסיפוחם למשלחת הבריטית. לפיכך הם לא ראו כל צורך ללמוד את דרגותיהם ותפקידיהם של הפרטיזנים שעמם עבדו באופן זמני, ומאחר שלא קיבלו שום הכשרה בשפת המקום ובתרבותו, הם התקשו למצוא שפה משותפת עם הפרטיזנים. מאחר שלעתים קרובות לא היה בידי השליחים מארץ ישראל אפילו מידע על המיקום המדויק שלהם עצמם, התמונה המצטיירת מהמסמכים שהותירו אחריהם מבולבלת וחלקית. ניסינו אפוא לשחזר את תנועותיהם ומעשיהם של המתנדבים ולבנות מחדש את ההקשר המקומי של פעילותם בשטח. לשם כך היה עלינו לסרוק מסמכים ורשומות יוגוסלוויים ולקרוא חומר שפורסם ביוגוסלוויה וכן לראיין פרטיזנים וניצולים ביוגוסלוויה.

שליחותם של צנחני היישוב – רקע

משנת 1942, בעיצומה של מלחמת העולם השנייה, החלה הסוכנות היהודית לחפש בקדחתנות דרכים לשלב יהודים מארץ ישראל במאמץ המלחמה. לסוכנות היו כמה מטרות ובהן יצירת קשר עם קהילות יהודיות באירופה במטרה לסייע להן תוך שילוב יהודים מארץ ישראל במלחמה. אחת ההחלטות הייתה לשלוח צנחנים יהודים לארצות הכיבוש הגרמני במזרח אירופה ובמרכזה – חלק ממבצע בריטי גדול הרבה יותר שנועד להכות ב"בטן הרכה" של אירופה שבשליטת גרמניה הנאצית. הבריטים ראו בתנועות פרטיזנים אנטי-נאציות בעלות ברית פוטנציאליות, וצ'רצ'יל במיוחד דבק באמונה הרומנטית שמבצעים מיוחדים יוכלו לערער את תחושת העליונות הצבאית של הגרמנים. הסוכנים הראשונים של מנהלת המבצעים המיוחדים הוצנחו ביוגוסלוויה במאי 1943 כדי לשמש אנשי קשר עם הפרטיזנים הקומוניסטים בהנהגתו של טיטו ועם הצ'טניקים המלוכנים. עם כניעתה של איטליה ב־1943 וכיבוש רומא ב־1944 יכלו בעלות הברית להקים בסיסי תעופה בבארי (Bari), ואחר כך באי ויס (Vis), ולשלוח משם הספקה ישירה לפרטיזנים היוגוסלוויים. הקשר עם הכוחות הבריטיים על הקרקע נשמר באמצעות מכשירי אלחוט ומכשירי קשר ניידים, שמשקלם היה כ־15 קילוגרמים.¹⁵

המשלחת הבריטית ביוגוסלוויה הייתה גדולה ומגוונת ומשימתה העיקרית הייתה לתמוך בפעילויות הפרטיזנים, שאלפים רבים מהם פונו לבתי חולים וחזרו ללחום אחרי שקיבלו טיפול. דמויות ציבוריות ידועות רבות שירתו במבצע זה של מנהלת המבצעים המיוחדים, ובהן פיצרוי מקלין (Maclean), דיפלומט וחבר פרלמנט לשעבר; רנדולף צ'רצ'יל, בנו של ראש ממשלת בריטניה והסופר אוולין וו (Waugh). מאחד הדיווחים מתברר שלאורך המלחמה נשלחו 16,500 טונות הספקה ופנו 19,000 איש בטיסות מיוחדות אל הפרטיזנים, שהכריעו בין תבוסה לניצחון.¹⁶

Paul Freeman, "The Cinderella Front: Allied Special Air Operations in 15 Yugoslavia", *Air Command and Staff College Research Paper*, March 1997, p. 27.

בסך הכול יצאו ליוגוסלוויה 8,000 גיחות, וכשמביאים בחשבון שעד סוף המלחמה הפעילה מנהלת המבצעים המיוחדים יותר מ-13,000 גברים ונשים, בכללם אלפים במבצע ביוגוסלוויה, מתברר שתרומתו של היישוב בישראל הייתה קטנה למדי. לקבוצת הצנחנים מהיישוב, שיוזמה ומנהלה העיקרי היה ראובן שילוח,¹⁷ לא הייתה בעצם מטרה יחידה ומוגדרת. על שאלתו של אחד השליחים מה תהיה משימתם העיקרית, השיב דוד בן-גוריון כי עליהם לדאוג שיהודים ידעו שארץ ישראל היא ארצם ומעוזם ולהבטיח שהניצולים יתדפקו בהמוניהם על שעריה הנעולים של ארץ ישראל.¹⁸ הבריטים, לעומת זאת, קיוו שיהודים מן היישוב, בעיקר דוברי שפותיהן של ארצות מזרח אירופה, יוכלו לסייע באיתור טייסים בריטים שנאלצו לנטוש את מטוסייהם, ואילו הסוכנות היהודית הייתה מעוניינת מאוד שהצנחנים ייצרו קשר עם קהילות יהודיות. הערפול הזה ניכר היטב באחד המכתבים ששלחה הסוכנות היהודית בינואר 1945, זמן רב לאחר תחילת שליחותם של הצנחנים. מהמכתב מתברר שההנחה הייתה שבכל מקום שיש בו קהילה יהודית יש גם ארגון מחתרת יהודי, שאולי יועיל למאמץ המלחמה של בעלות הברית, ולכן היהודים הללו זקוקים מן הסתם לעזרה ויש ליצור עמם קשר.¹⁹

הנהגת היישוב לא בהכרח חיפשה אפוא מתנדבים בעלי כושר קרבי מיוחד. שוריקה ברוורמן, למשל, שלא הייתה מסוגלת לצנח, הוטסה דרך איטליה לשדה תעופה של הפרטיזנים ונבחרה למשימה בזכות שליטתה בשפה הרומנית. בשאלוני הגיוס שמילאו המועמדים לשליחות היה הסעיף "לאום" השלישי ברשימה, אחרי השם והגיל; את מקום מגוריהם הקודם התבקשו המגויסים לציין בסעיף הרביעי. בסעיפים בולטים אחרים נדרשו המועמדים לפרט מצב משפחתי ושליטה בשפות, ובה בעת נשאלו מתי עזבו את ארץ הולדתם ואם יש להם קרובי משפחה באירופה. המתנדבים גם התבקשו לתאר את מראם החיצוני ואת אופיים, ולציין לאיזה אזור לדעתם הם יכולים להסתגל. לבסוף הם גם התבקשו להסביר מדוע הם מחשיבים את עצמם מתאימים למשימה מיוחדת.²⁰

המתנדבים לא בהכרח נבחרו להסתגל לארצות מוצאם. דן לנר, למשל, בא מאוסטריה, אבל הסוכנות היהודית ביקשה ממנו במפורש "שלא לנסוע לארץ הולדתו... [לפחות] ככל שמדובר באינטרסים היהודיים".²¹ בסופו של דבר שהה לנר ביוגוסלוויה, בניסיונות לחצות את הגבול לאוסטריה. ממכתב שנשלח אליו מהסוכנות היהודית בינואר 1945 מתברר עד כמה היו מטרות השליחות נתונות לשינוי מתמיד, שכן הציעו לו ליצור קשר עם הממונים עליו ולבקש שיטילו עליו

17 חגי אשד, מוסר של איש אחד: ראובן שילוח – אבי המודיעין הישראלי, ירושלים: עידנים (1988).

18 Peter Novick, *The Holocaust in American Life*, Boston: Houghton Mifflin Company (1999), p. 78

19 מכתב מהסוכנות היהודית אל דן לנר, 6 בינואר 1945, ארכיון ההגנה, 14/1/489.

20 מסמך ללא כותרת וללא תאריך, ארכיון ההגנה, 141/489, עמ' 28.

21 ירושלים, ללא כותרת, 16 בינואר 1945, הארכיון הציוני המרכזי, S25/891544.

לחקור את האפשרויות להסתגל לארץ מוצאו כי שם היהודים זקוקים לעזרתו.²² לבטיה של הסוכנות היהודית בשאלה מה לנר צריך לעשות היו טיפוסיים מאוד, והיא גם אפיינה את הכוחות הבריטיים שלא ידעו אם להשתמש בו למשימתו המקורית או למשימה אחרת. השינויים התכופים בסדר הקדימויות של המשלחת הארץ-ישראלית וכישלונה בהשגת מטרותיה המקוריות החלישו את המפעל כולו.

מספרי ההיסטוריה המתעדים את מפעל הצנחנים היהודים מתברר שלמשימה התנדבו כ-250 גברים ונשים. 110 מהם אומנו והוכשרו; 37 מהם נבחרו למשימה ו-32 השתתפו בה.²³ הבריטים נתנו לסוכנים שמות צופן, כגון "מיני" לסנש, "ויליס" לאבא ברדיציב; רוב המתנדבים היו באמצע שנות העשרים לחייהם והגיל הממוצע היה 28 שנים. הקשיש שבהם היה אהרן בן יוסף מבולגריה, שהיה בן 44, והצעיר ביותר היה פרץ גולדשטיין, שהיה בן 21 בלבד. כולם נולדו באירופה וכמחציתם היו ממוצא רומני. 14 מהם היו בעלי אזרחות של המנדט הבריטי בפלשתינה (אף שמסיבות לא ברורות רק למעטים מיוצאי רומניה הייתה אזרחות מנדטורית),²⁴ ורובם היו חברים בתנועות נוער חלוציות ציוניות-סוציאליסטיות כגון "השומר הצעיר". קרוב לשני שלישים מ-32 אנשי הקבוצה נשלחו מטעם ה-MI9 – האגף בשירות הביון הצבאי הבריטי, שמשימתו הייתה חילוץ של טייסים שנאלצו לנטוש את מטוסייהם וצנחו מעבר לקווי האויב.

רוב הצנחנים לא ביצעו מעולם את המשימות שלשמן נשלחו. רבים מהם נלכדו בתוך זמן קצר ואילו האחרים בילו את מרבית זמנם בניסיונות להגיע ליעדם. חמישה מאנשי הצוות שנשלח להסתגל לסלובקיה ישבו שבועות בעיר בארי שבאיטליה בהמתנה למטוס שייקח אותם למשימתם והחמיצו את תאריך היעד. רבים מהם נלכדו, עונו ונרצחו. תגובת הבריטים הייתה לעתים קרירה למדי ודוגמה מובהקת לכך היא מכתב בעניינו של פרץ גולדשטיין שנשלח על ידי פקיד בריטי אל טדי קולק, מי שהיה איש הקשר של הסוכנות היהודית עם הבריטים. במכתב זה נכתב כדלקמן: "קהיר הורתה לי להפסיק את התשלומים לטוראי גולדשטיין. על פי המידע האחרון שבידינו הוא נעצר ביולי 1944, גורש לגרמניה ובדצמבר 1944 נשלח לעבודת כפייה בבית חרושת למטוסים. שאלת מקום הימצאו הנוכחי נבדקת כעת."²⁵

בתצלומים העומדים לרשותנו, שצולמו בזמן הכשרתם בארץ ישראל ובמצרים, הצנחנים נראים בתחנת רכבת בדרך למצרים, או ביער, כשהם לבושים בערבוביית מדים. כמה מהם לבשו מעילי טייסים מעור ואחרים נראים לבושים מדי חאקי צבאיים וכמתות.²⁶

22 ש.ש.

23 Baumel-Schwartz, "Perfect Heroes"

24 מסמך בלי תאריך המפרט את שמותיהם ותאריכי הולדתם של המתנדבים, ארכיון ההגנה, 14/1489/28.

25 אל טדי קולק, הסוכנות היהודית, מן הצבא הבריטי, 2 בספטמבר 1945, ארכיון ההגנה, 14/1/489/28.

26 אלבום צילומים, "קיץ 1944", הארכיון הציוני המרכזי, S25/89/14-44.

במקור נבחרו שבעה מתנדבים לצניחה ביוגוסלוויה, שנכבשה באפריל 1941 בידי כוחות גרמניים, איטלקיים, בולגריים והונגריים. בשטחים שהיום הם קרואטיה, בוסניה-הרצגובינה וחלק מסרביה, הוקמה מדינת קרואטיה העצמאית הפשיסטית, שהייתה בשליטת תנועת האוסטאשה (Ustaše) - תנועה לאומנית פרו-נאצית - שפתחה כבר ב-1941 בהשמדת כל מי שנחשבו לאויביה כגון סרבים, יהודים, צוענים ואנטי-פשיסטים. בה בעת קמו ברוב רחבי יוגוסלוויה תנועות מחתרת, בראשם הצ'טניקים המלוכנים והפרטיזנים הקומוניסטים בהנהגתו של המרשל טיטו, שבסופו של דבר הייתה ידם על העליונה. עד שנת 1944 כבר שוחררו אזורים נרחבים של יוגוסלוויה, לאחר שבעלות הברית השקיעו מאמץ ניכר בתמיכה בתנועות הללו, בהתאם לקריאתו של צ'רצ'יל "להעלות את אירופה באש". מ-1943 ואילך הועברה בשיטתיות הספקה לכוחות המחתרת אווירית מאיטליה - מבצע מאורגן שהוצא לפועל מתוך שיתוף פעולה עם שני צבאות חופשיים שעמם קשרו הבריטים קשרים הדוקים ושהיה אמור להבטיח את פריסתם היעילה של הצנחנים היהודים.

שניים משבעת המתנדבים שנבחרו לפעול ביוגוסלוויה היו ילידי זגרב - ראובן דפני ואלי זוהר. שלום פינצ'י היה בן העיר קרקא (Kreka) שלידי סרייבו, וניסים ארזי-ססטה היה ממונסטיר (Monastir) (ביטולה [Bitola]) שבמקדוניה. לפחות שניים מהאחרים, שרה ברוורמן ויונה רוזנפלד, נולדו ברומניה.²⁷ חמישה מתנדבים יועדו להישלח לסלובקיה, שב-1944 הייתה בעיצומו של מרד בנאצים, שהיה עתיד לגבות בסופו של דבר את חייהם של כ-20,000 גרמנים ומורדים סלובקים. שלושה מתנדבים יהודים יועדו להישלח לאיטליה, שניים לבולגריה, שלושה להונגריה (חנה סנש, פרץ גולדשטיין ויואל פלגי) ותשעה לרומניה. סמל פרץ רוזנברג, מהראשונים שהוצבו ביעדם, אינו מופיע ברשימה הבריטית של 31 צנחני היישוב ויעדיהם, קרוב לוודאי משום שסופח בתפקיד אלוטן למפקדת המשלחת הבריטית של דיקין (SOE/ISLD-SIS) [ה-ISLD, Inter Service Liaison department, שלוחה של המודיעין המרכזי של הצבא הבריטי].

ואולם המספר הגדול ביותר של צנחנים ארץ-ישראלים - 14 במספר - נשלח ליוגוסלוויה, שהייתה היעד הבטוח ביותר. המציאות בשטח היא שהכתיבה זאת גם אם יעדם הסופי היה מדינות אחרות כגון הונגריה. מהצנחנים שנשלחו הישר למדינות אחרות נלכדו 12, ושבעה מהם הוצאו להורג: חנה סנש בבודפשט; חביבה רייק,²⁸ רפי רייס וצבי בן יעקב בסלובקיה; אבא ברדיצ'ב במאוטהאוזן; אנצו סרני בדכאו ופרץ גולדשטיין, שנלכד בהונגריה ונרצח במחנה הריכוז אוריינבורג. איש מצנחני היישוב לא נשבה ולא נהרג בעת שהותו ביוגוסלוויה.

27 רשימת צנחנים ויעדים וכן פרטים אישיים, בלי תאריך, הארכיון הציוני המרכזי, S.25/8915-44.

28 לביוגרפיה קצרה של חביבה רייק ראו: http://www1.yadvashem.org/odot_pdf/ .Microsoft%20Word%20-%201925.pdf

רבים מהצנחנים שקיפחו את חייהם בשליחותם הפכו אחרי המלחמה לגיבורים לאומיים במדינת ישראל הצעירה.²⁹ אנצו סרני, שהיה קרוב ל־40 במותו, נולד באיטליה, עלה לארץ ישראל ב־1927 ונמנה עם מקימי קיבוץ גבעת ברנר. הוא הוצנח במאי 1944 באיטליה, אבל מאחר שנחת ליד עמדה גרמנית, נלכד מיד. הוא שולח לדכאו ונרצח ב־18 בנובמבר 1944. עדה רעייתו יצאה אחרי המלחמה לחפש אותו באירופה ושלחה לגבעת ברנר הודעה בזה הלשון: "מצטערת... הידיעות המשמחות שקריות לגמרי, אנצו נהרג בדכאו".³⁰

חנה סנש, שהוצנחה ביוגוסלוויה במרץ 1944, נלכדה כשחצתה את הגבול להונגריה. היא הועמדה למשפט באשמת בגידה והוצאה להורג מול כיתת יורים בנובמבר 1944. צבי בן יעקב, רפי רייס, אבא ברדיצ'ב, חביבה רייק וחיים חרמש חיכו בבארי שבדרום איטליה להעברתם לסלובקיה. בספטמבר 1944 הם הצליחו להגיע לבנסקה ביסטריצה (Banská Bystrica) שבמרכז סלובקיה, אך מאחר שהגרמנים כבשו את העיר בסוף אוקטובר, נמלטו החמישה אל ההרים עם הפרטיזנים ונשבו שם בתוך זמן קצר. רייק, בן יעקב ורייס נורו, ואילו ברדיצ'ב שולח למחנה מאוטהאוזן שבאוסטריה ונרצח. חרמש שרד את המלחמה.

המקורות היוגוסלויים

המקורות היוגוסלויים נחלקים לשני סוגים עיקריים. הראשון הוא מסמכים ממלכתיים רשמיים בעניין המשלחות הבריטיות והיחסים בין הבריטים לפרטיזנים, שהשתמרו בעיקר בארכיון הצבאי של משרד ההגנה הסרבי, והשני הוא זיכרונות וספרי זיכרונות של פרטיזנים שפגשו בצנחני היישוב מארץ ישראל. עצם קיומם של המקורות הרשמיים הוא מעין נס, בהתחשב בתנאים שבהם נשמרו הארכיונים בימי המלחמה. ארכיון הקורפוס העשירי (של זגרבו), מאגר חשוב ובו מסמכים על משימתם של הצנחנים, עלה באש לפחות פעמיים במהלך המלחמה, ואילו הזיכרונות וספרי הזיכרונות ראו אור מ־1945 ועד שנות התשעים. ממקורות אלה מתבררות עובדות שהיו ידועות לפרטיזנים והם מאפשרים הצצה על שידעו בעניין משימתם של הצנחנים היהודים ועל דעתם עליה.

אפשר לומר שקבוצת המסמכים השנייה מספקת תובנות על עמדותיהם של הפרטיזנים ועל קבלת הפנים שצנחני היישוב זכו לה, ואילו הקבוצה הראשונה חיונית להבנת השתלשלות האירועים כגון לאן נשלחו הצנחנים, מתי הוצבו ביעדיהם ואת מי פגשו בדרכם ברחבי יוגוסלוויה הכבושה. מסמכים אלו הם שאפשרו לנו לזהות יחידות פרטיזנים, יחידות אויב ואירועים שהצנחנים היו מעורבים בהם. פרטים אלה אפשרו לנו לסרוק את קבוצת המסמכים שעניינה חיפוש חומר על עמדותיהם של הפרטיזנים הנוגעים בדבר כלפי הצנחנים.

29 Baumel-Schwartz, *Perfect Heroes*, עמ' 15-31.

30 עדה סרני לקיבוץ גבעת ברנר, 22.10.1945, הארכיון הציוני המרכזי, HA, 14/1/489/28.

מקרה ראשון: רבי סרן סטיפה וההסתננות להונגריה

בספר זיכרונותיו נזכר יואל פלגי בפגישתו עם אחד היוגוסלויים, "דאבשיין" שמו, "צעיר יפה-תואר, [ולו] קלסתר פנים של משכיל".³¹ כדי לגלות איזה רושם הותיר פלגי ביוגוסלויי הצעיר היה עלינו לגלות מי היה. מחקרנו בארכיונים היוגוסלויים העלה כי האיש שפלגי כתב עליו היה פטר דרפשיין (Petar Drapšin), שבאותה העת היה במעבר מהפיקוד על הקורפוס השישי של הפרטיזנים (סלבוניה) לתפקיד סגן המפקד של כל הכוחות הפרטיזניים בקרואטיה. דומה שפלגי לא זכר נכונה את שמו. במקום אחר בספרו, פלגי מספר סיפור מבדח על "הגנרל הפרטיזן מטאצ'יץ" (Matačić), מפקד הקורפוס העשירי, ש"היה חשוב לו להראות לעם את האנגלים".³² אותו "גנרל" שפלגי זכר, היה לוברו מטאצ'יץ (Lovro Matačić), מנצח בעל שם עולמי, שהיה במקרה אחד הפרטיזנים. שמו האמיתי של מפקד הקורפוס העשירי היה גנרל דושאן מאטטיץ (Dušan Matetić), שכינויו המחתרתי היה ולאדו. נראה שפלגי איחד את השניים בזיכרונותיו לדמות אחת, כשלאמיתו של דבר מי שהראה לו את השטח היה מטאצ'יץ והגנרל היה אדם אחר בעל שם זהה.

הצלחנו לברר גם את שמו של האדם שסייע ליואל פלגי ופרץ גולדשטיין לחצות את הגבול מיוגוסלוייה להונגריה. שני הצנחנים קראו לו "מיוור סטיפה", שבזיכרונותיו של פלגי הוא ממלא תפקיד בולט. בתחילה פלגי חשד בו שהוא שהסגיר אותו ואת גולדשטיין לידי ההונגרים, אבל אחר כך הוא הופיע בכלא ההונגרי, שבו הוחזקו השניים, והתברר שהוא עצמו נבגד ונתפס.³³ אבל סטיפה (Stipe) – בתרגום ספרו של פלגי לאנגלית נפלה טעות בתעתיק השם ונכתב Stipa) היה שם צופן, ונשאלה השאלה מה היה שמה האמיתי של דמות מרכזית זו בסיפורם של הצנחנים.

ממסמכים יוגוסלויים למדנו כי שמו האמיתי היה פוולה ווקומנוביץ (Pavle Vukomanović), יליד יוני 1903, מהכפר גורנייה קוסונייה (Gornje Kusonje) שבסלבוניה. ב-1939, אחרי שלחם בשורות הרפובליקנים במלחמת האזרחים בספרד, הוא חצה את הגבול, נמלט לצרפת ושם נעצר ונכלא. ביוני 1940, אחרי פלישת הגרמנים לצרפת, נשלח ווקומנוביץ לעבודת כפייה בגרמניה ולאחר שנמלט עשה את דרכו חזרה ליוגוסלוייה והצטרף לפרטיזנים של טיטו.³⁴

סטיפה, מפקד מוערך, היה מומחה לחבלה וסגן המפקד של כוחות המבצעים המיוחדים של הפרטיזנים. תהילתו כקצין בכוחות המיוחדים נפלה רק מזו של מפקדו הישיר, איוון הריש-גרומובניק (Ivan Hariš-Gromovnik).³⁵ יומנו של יואל פלגי

31 פלגי, רוח גדולה, עמ' 54-55.

32 שם, עמ' 59.

33 שם, עמ' 68-80, 136-186.

34 No Author, *Zbornik narodnih heroja Jugoslavije*, Belgrade: Omladina (1958), pp. 872-873; *Narodni heroji Jugoslavije*, Belgrade: Partizanska knjiga-Narodna knjiga-Pobjeda-ISI (1982), pp. 353-354.

35 "גרומובניק" היה כינויו של הריש. השם, שמשמעותו המילולית היא "הרועם", הוא כינוי עממי לנביא אליהו ("איליה" בסרבוקרואטית). לפיכך אימץ הריש גם את שמו של הנביא, ולכן פלגי מכנה אותו "הקולונל איליה".

מסייע לנו להבין את קורותיו של סטיפה טוב יותר מן ההיסטוריוגרפיה הפרטיזנית הרשמית. כך, למשל, מצוין ברישומי הפרטיזנים כי סטיפה נתפס ב־1945, אלא שלפי פלגי אסרו אותו משתפי פעולה הונגרים ב־26 ביוני 1944, בשעה שמסר בבית מרוח את המזוודות ל"פרטיזנים" ההונגרים.³⁶ בסופו של דבר הצליח סטיפה להימלט מהשבוי ההונגרי. חשוב לציין שב־1944 היה סטיפה מופקד על היחסים בין הפרטיזנים היוגוסלבים לבין עמיתיהם בהונגריה והמפלגה הקומוניסטית ההונגרית. מאמצייהם של הפרטיזנים לסייע למתנדבים לחצות את הגבול להונגריה היו לאמיתו של דבר חלק ממבצע גדול הרבה יותר.

אלא שמתנדבי היישוב לא היו ערים לכך כלל, כפי שמתברר מהיעדר כל הדגשה של עובדה זו בזיכרונותיהם. כך, למשל, ביקש פלגי ממפקד הקורפוס השישי של הפרטיזנים לקבל יהודים הונגרים לשורותיו. פלגי סבר שזו יוזמה מקורית שלו, אבל לאמיתו של דבר כבר החלו הפרטיזנים היוגוסלבים לגייס הונגרים, יהודים ולא יהודים. אוברשטורמבנפירר ס"ס (SS-Obersturmbannführer) אוטו סקורצני (Skorzeny), מפקד הכוחות המיוחדים הגרמניים, שהגה והוציא לפועל את ההפיכה הפרו־גרמנית בהונגריה באוקטובר 1944, כתב כי צבאו של טיטו היה פעיל בהונגריה, וכי העוצר ההונגרי מיקלוש הורטי (Horthy), שהתנגד להפיכה, השתמש בקשריו עם טיטו כדי לשאת ולתת עם בעלות הברית.³⁷

זיכרונותיהם של צנחני היישוב יוצרים את הרושם שהם היו היחידים שניסו לחצות את הגבול להונגריה. האמת היא שבעת שהותם בקרבת הגבול ההונגרי רחשה משני עבריו פעילות קדחתנית. בארכיון של המכון הקרואטי להיסטוריה (לשעבר המכון להיסטוריה של תנועת מעמד הפועלים בקרואטיה) שמור אוסף מסמכים על הקשרים בין הפרטיזנים למפלגה הקומוניסטית ההונגרית.³⁸ פעמיים במהלך חודש מרץ 1944 הפצירה מפקדת הפרטיזנים בקרואטיה בפיקוד של קורפוס הפרטיזנים העשירי, לשלוח להונגריה כוח בגודל של גדוד.³⁹ ייתכן שאחד המסמכים הוא התייחסות ישירה לצנחני היישוב. מדובר בפקודה שנתן ביוני 1944 הפיקוד העליון של הפרטיזנים לקבוצת הפיקוד של הקורפוס העשירי. על פי פקודה זו הצטווה הקורפוס העשירי לסייע לאיוון הריש, מפקד הכוחות המיוחדים של הפרטיזנים, להקים תאי חבלה ולהחדיר אותם להונגריה.⁴⁰ משתמע מכאן כי קרוב לוודאי שצנחני היישוב נשלחו להונגריה כחלק ממבצע פרטיזני גדול יותר זה, ולא למשימה מסוימת משלהם.

36 פלגי, רוח גדולה, עמ' 169.

37 Otto Skorzeny, *Skorzeny's Secret Missions: War Memories of the Most Dangerous Man in Europe* (trans. Jacques Le Clercq). New York: E. P. Dutton & Co. (1950)

38 Ljiljana Modrić, and Ana Feldman, "Arhivska građa NOB-u na području Sjeverozapadne Hrvatske", in: Ljubo Boban et al. (eds.), *Sjeverozapadna rvska u NOB-u i socijalističkoj revoluciji*, Varaždin [no publisher] (1975), p. 1007

39 Vladimir Kapun, and Međimurci na Kalniku, "Partisan Operations, 1944-1945", in: Boban et al. (eds.), p. 558

40 *Vojni arhiv*, Br. 170/2326. 11/VI. 44., in: *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, Volume V (28), Belgrade: Vojnoistorijski institut (1963), p. 553

למבצע זה נודעת חשיבות היסטורית נוספת. בארכיון הצבאי בבלגרד שמור תיעוד של המשלחות הבריטיות שחצו את הגבול מיוגוסלוויה להונגריה ב־1944. אף שחנה סנש, ראובן דפני ושאר חברי משלחתם הגיעו כחלק מהמשלחת הבריטית הראשונה לקורפוס העשירי והשישי, הם והבאים אחריהם היו חלק ממבצע בריטי גדול יותר. יואב גלבר, המתבסס על מקורות בריטיים, קובע כי "במאי-יוני 1944 ניסו שישה צוותים של מנהלת המבצעים המיוחדים לחצות את הגבול היוגוסלובי-הונגרי, אבל כולם נכשלו".⁴¹ באוגוסט אותה שנה הודיע הפיקוד של הקורפוס השישי לפיקוד העליון: "בעלות הברית ביקשו שהקורפוס השישי יעביר את אנשיהן בדחיפות לרומניה דרך פרושקה גורה [Fruška Gora]. הן גם רוצות שימשיכו להעביר [את אנשיהן] להונגריה. אנו מבקשים הנחיות".⁴² צנחני היישוב נמנו קרוב לוודאי עם הנזכרים כאן וייתכן בהחלט שהיו חלק מקבוצה גדולה יותר. ב־9 באפריל 1944 ביקשו הבריטים מטיטו לקחת חלק בהברחתו ליוגוסלוויה של ראש ממשלת הונגריה לשעבר, הרוזן אישטוון בטלן (Bethlen) האנטי-נאצי.⁴³ ברשימת בעלי התפקידים של הקורפוס השישי והעשירי נמנו 121 חברים ב"משלחת האנגלית", ובנוגע ל־22 מהם מצוין שבכוונתם להמשיך הלאה להונגריה.⁴⁴

כוחותיו של טיטו החדירו אנשים של בעלות הברית להונגריה פעמים רבות, ומאחר שאת פלגי וגולדשטיין העביר את הגבול מפקד פרטיזנים, נראה שהמחתרת היוגוסלובית ייחסה לשליחותם חשיבות מיוחדת. סיבה לכך עולה ממכתב ששלח לטיטו חבר בכיר במשלחת הבריטית, רב־סרן פיטר א' פרקר (Parker), ב־17 באפריל 1944. פרקר כתב כי "גופים יהודיים אחרניים וייצוגיים שאלו את ממשלת הוד מלכותו אם תהיה מוכנה לסייע ליהודים שאולי יימלטו מהונגריה. ההנחה היא שיהודים רבים נתונים בסכנה חמורה עקב הכיבוש הגרמני, ונעריך מאוד כל פעולה שתוכל לנקוט. ממשלת הוד מלכותו מניחה שכל הפליטים שהם בגיל צבא יוכלו, אם תרצה, להתגייס לכוחותיך; את השאר יהיה אפשר לפנות לאיטליה".⁴⁵

41 "Mission", Gelber, עמ' 68.

42 *Vojni arhiv*, 9. VIII. 1944, Br. 3238 (42 gr.), *Zbornik narodnih heroja Jugoslavije*, Volume V (31), Belgrade: Vojnoistorijski institut (1964), p. 495.

43 *Vojni arhiv*, Br. Reg. 2/1, F. 4, K. 2221.

44 הארכיון הצבאי מכיל שפע מסמכים על אנשי סגל של בעלות הברית שנועדו להצטרף לקורפוס השישי והעשירי של הפרטיזנים: רב־סרן הארקר (Harker) עם סרן האדו (Hadwo) וסמל פיקר (Peaker) (ללא תאריך), סרן אנאלס (Ennals) וסרן מקיי (Mc.Kay) ב־24 ביוני 1944, הסמלים הרדי (Hardy) ומוריס (Morris) ב־23 ביוני 1944, סרן נואל (Nowell) וטוראי וסלינוביץ' (Veselinovic) ב־28 באפריל 1944. את ההודעה על הגעתם של שרה ברוורמן וסמל רייס, בפיקודו של רב־סרן מקאדם (Macadam), קיבלה מפקדת הפרטיזנים ב־20 ביולי 1944 (*Vojni arhiv*, Br. Reg. 8/1, F. 6. K. 2221).

45 פרקר אל טיטו, 17 באפריל 1944, *Vojni Arhiv*, Br. 170/2326. 11/VI.44.

לא הצלחנו לאתר את תשובתו של טיטו. על פי זיכרונותיו של פלגי – המפורטים יותר מכל עדות אחרת שמסרו צנחני היישוב – למפקדת הקורפוס העשירי הוצע להקים "בריגדה יהודית... [יש להניח] ההסכמה באה מטעם המפקדה העליונה".⁴⁶

מקרה שני: המצב ב־1944 וסוגיית תמיכתם של הפרטיזנים

אחד הנושאים השכיחים ביותר בזיכרונותיהם של הצנחנים הוא הסיוע הלא מספיק שהושיטו הפרטיזנים למתנדבים היהודים ולמשימתם. פלגי כותב שחנה סנש "הייתה הראשונה שחשדה בפרטיזנים כי אין הם מוכנים לעזור ומכשילים אותנו בדרכנו... ורק שבועות אחרי זה הוברר לנו כי אמנם צדקה והפרטיזנים מכשילים אותנו".⁴⁷ כדי לגלות אם יש לטענה זו על מה שתסמוך חקרנו את מבצעי הפרטיזנים באזור שבו נמצאה הקבוצה העיקרית של מתנדבי היישוב.

זירת המבצעים של קורפוס הפרטיזנים העשירי (זגרב) הייתה האזור שהיום הוא צפון־מערב קרואטיה. הקורפוס השישי (סלבוניה) פעל באזור שהיום הוא סלבוניה, ובזמן ששהו שם מתנדבי היישוב הכינו הגרמנים את נסיגתם מדרום־מזרח אירופה. למסילת הרכבת זגרב־בלגרד, שחיברה את היחידות הגרמניות לדרכי הנסיגה שלהן חזרה לאוסטריה, נודעה חשיבות עצומה. כדי להגן על פרוזדור הנסיגה, נקראה לאבטח את מסילת הרכבת ארמיית השריון השנייה בפיקודו של גנרל־אוברסט (Generaloberst) ד"ר לוטאר רנדוליץ (Rendulic), שהועברה ליוגוסלוויה ב־1943 כדי לסייע ללחימה בפרטיזנים. ארמיית השריון השנייה כללה את קורפוס המילואים ה־69, שהוצב באזור שבו נמצאו המתנדבים היהודים. כוח זה כלל גם דיוויזיה של שבויים סובייטים שחברו לגרמנים למשימות מיוחדות, בפיקודו של אנדריי ולאסוב (Vlasov).⁴⁸ כוחות אלה הוצבו להגן גם על מאגר הנפט גויילו (Gojilo), שליד העיר קוטינה (Kutina), שחשיבותו עלתה מאוד אחרי ששדות הנפט של רומניה נפלו בידי הצבא האדום.⁴⁹

השטח באזור זה הוא מישורי בדרך כלל, אם כי יש בו כמה גבעות מתונות וכמה הרים, כגון פפוק (Papuk) ופסוניי (Psunj), ורכסים סביב העיירה קלניק (Kalnik), וחלקו מיוער. בזיכרונותיהם, הצנחנים מציינים לעתים קרובות את ה"צ'רקסים" (Čerkezi), שבסרבו־קרואטית נקראים גם "קוזאקים". הצ'רקסים היו בני שבטים הרריים מוסלמיים שהרוסים גירשו בשנות השלושים של המאה התשע עשרה ממקום מושבם שליד צ'צ'ניה, והעות'מנים יישבו אותם ביוגוסלוויה.⁵⁰ עד למלחמת העולם

46 פלגי, רוח גדולה, עמ' 70.

47 יואל פלגי, "איך נפלה...!", בתוך: חנה סנש: יומנים, שירים, עדויות, תל־אביב: הקיבוץ המאוחד (1994), עמ' 258, 261-262.

48 Antun Miletić, "Severozapadna Hrvatska 1941-1944. u svetlosti nemačke arhivske građe", in: Boban et al. (eds.), pp. 1012-1024

49 Nikola Živković, "Nemačka eksploatacija materijalnog bogatstva sverozapadne Hrvatske u period 1941-1945", in: Boban et al. (eds.), pp. 1025-1036

50 Dawn Chatty, *Displacement and Dispossession in the Modern Middle East*, Cambridge: Cambridge University Press (2010), p. 119

הראשונה הם נודעו לשמצה בקרב הסרבים בשל נאמנותם הקנאית לאדוניהם הטורקים ובשל אכזריותם כלפי התושבים המקומיים, ובמלחמת העולם השנייה, כשהופיעו לצד הצבא הגרמני גם אוקראינים, הם כונו בפי הסרבים ושאר המקומיים "צ'רקסים".

במחצית הראשונה של 1944 הם פתחו עם הכוח המשוריין של הגרמנים, בסיוע של משתפי פעולה קרואטים, בכמה מבצעים גדולים נגד הפרטיזנים הקומוניסטים בקרואטיה, ובהם מבצע קאן (Canne), מבצע אונגוויטר (Ungewitter) ומבצע רואן (Rouen). בשלב זה כבר החלו כוחות הצבא הלאומי הקרואטי בתהליך איחוד עם מפלגת האוסטאשה, לאחר ששני הצבאות הללו היו ישויות נפרדות. בשלב זה לא נקטו הקרואטים פעולה עצמאית משום שכוחותיהם היו כפופים לגרמנים ולאחר נפילתו של מוסוליני בספטמבר 1943, אכפו הגרמנים פיקוח נוקשה על מדינות הציר בעלות בריתם.

מכונת המלחמה הגרמנית אילצה את הפרטיזנים בקרואטיה וכמה מהפרטיזנים בסלבוניה לחיות במנוסה מתמדת מאויביהם החזקים מהם לאין ערוך - במיוחד הקורפוס העשירי, שנקלע למצוקה קשה במיוחד.⁵¹ יתר על כן, פיקוד הקורפוס העשירי חשד שסוכן גרמני או אוסטאשי, שאותו כינו בשם הצפון "רולף", הצליח להסתנן בתחילת 1944 לאגף המודיעין שלו. מידע שהעבירה חפרפרת זו לגרמנים אפשר להם להשמיד שתי יחידות פרטיזנים שלמות; הראשונה חוסלה כשתקפו הגרמנים את העיירה לודברג (Ludberg). הם כיתרו גדוד פרטיזנים שלם של החטיבה ה-17 הסלבונית והרגו את המורדים כמעט עד האחרון שבהם.⁵² בתקרית השנייה, שהתרחשה בסוף מרץ 1944, לכדו הצ'רקסים את בריגדת מוסלווינה (Moslavina) השנייה, על גדות הנהר סאווה (Sava) באובורובינה (Oborovina), וטבחו באנשיה.⁵³ בזיכרונותיו סיפר ראובן דפני כי קבוצת הפרטיזנים, שעמה היה, הגיעה לאובורובינה ימים אחדים אחרי טבח זה.⁵⁴ במאי 1944 ספגה יחידת זגרב של כוח הפרטיזנים אבדות כבדות.⁵⁵

מאחר שהגרמנים הציבו שמירה כבדה על הגבול עם הונגריה, נאלצו הפרטיזנים לנקוט כל אמצעי זהירות אפשרי כשליוו להונגריה חיילים מהמשלחת הבריטית. עצם נפילתו בשבי של סטיפה, מפקד מנוסה בכוחות המיוחדים, מוכיחה עד כמה הייתה המשימה מסוכנת. בארץ' (Barč), עיירה על גדות הנהר דראוה (Drava),

Franko Mirošević, "Obilježja NOB-a u Moslavini", in: Boban et al. (eds.), 51 p. 491

Mate Jerković, "Sadejstvo VI slavonskog i X zagrebačkog korpusa u NOR-u", in: Boban et al. (eds.), p. 229

Danilo Livada-Dane, "Razvoj i djelatnost obavještajne službe Druge operativne zone NOV i POH u periodu 1942-1944", in: Boban et al. (eds.), pp. 763-794

54 ראובן דפני, "עם לוחמי החופש", בתוך: זרובבל גלעד וגליה ירדני (עורכים), **מגן באתר: מפעולות המחתרת הארץ-ישראלית במלחמת העולם השנייה - עדויות, תעודות ועלילות**, ירושלים: הסוכנות היהודית (1949), עמ' 379.

55 Pero Popović, "Zagrebački partizanski odred", in: Boban et al. (eds.), p. 446

הייתה נקודת המעבר העיקרית להונגריה, אבל ב־1944 פעל בה גם בסיס אימונים גרמני ללחימה בפרטיזנים. לא מפתיע אפוא שהצנחנים היהודים ניצבו לפני משימה קשה ולעתים קרובות קטלנית, וברור שרבים מהם נפלו בשבי בגלל הנסיבות ולא בגלל מחסור בסיוע מן הפרטיזנים.

הקורפוס העשירי התמודד בגזרתו עם קושי נוסף. אותו חלק של קרואטיה שאליו עברה המשלחת היהודית עם הפרטיזנים היה גם מעוזה של מפלגת האיכרים הקרואטית – סיעה קתולית שמרנית ואנטישמית. מפלגת האיכרים אימצה עמדה ניטרלית בסכסוך ולא תמכה לא בממשלת האוסטאשה הפרו-גרמנית ולא בפרטיזנים של טיטו. הצנחנים מספרים בזיכרונותיהם כי כשהועברו מסלובניה, שהייתה כבושה בידי גרמנים והונגרים, לגזרת הקורפוס החמישי, אמרו להם הבריטים להסיר ממדיהם את סמלי "פלשתינה". רבים מחילי הקורפוס העשירי הצטרפו לפרטיזנים רק זמן קצר קודם לכן, אחרי כניעתה של איטליה, ורבים מהם היו חיילים לשעבר בצבא הקרואטי. הפרטיזנים לא יכלו אפוא להסתמך הרבה על עזרת האוכלוסייה המקומית ולעתים קרובות לא יכלו לבטוח כלל גם באנשים שלהם, ולא רק בכל האמור בשליחים היהודים דווקא.

על הצנחנים היהודים הוטלה משימה צרה מוגדרת והם היו להוטים לבצעה. מאחר שאת ההקשר הצבאי הרחב יותר הם לא הכירו, אלא במעורפל, והתמקדו אך ורק במטלות שהוטלו עליהם, אין להתפלא שהמצב שמצאו בשטח לא עלה בקנה אחד עם ציפיותיהם. בדוח מסווג שקיבלו הבריטים זמן מה אחרי לכידתה של סנש, מציין המודיע: "עברו ימים: הפרטיזנים המשיכו להבטיח לי מורה דרך, אבל הוא מעולם לא הופיע, ואני התחלתי לאבד את הסבלנות". המודיע, המכונה בדוח "איוון", קיבל בסופו של דבר מורה דרך, אך אז התברר שהוא אותו אדם שלקח אותו ואת סנש ב־7 ביוני, לפני לכידתה. בעיניו היה בכך כדי להוכיח שהפרטיזנים לא עשו כל שביכולתם לסייע למשלחת, ואפשר אף שהזיקו לה.

מקרה שלישי: מה ידעו הפרטיזנים על משלחת היישוב?

מה ידעו הפרטיזנים על המשלחת הבריטית ועל חבריה בני היישוב הארצישראלי, והאם ידעו מניין באו ומה הייתה משימתם? הבריטים ציידו את הצנחנים בסיפורי כיסוי כדי להסוות את זהותם האמיתית, אבל דומה שהגברים והנשים מן היישוב לא הצטיינו ביותר בגילום הדמויות שהועידו להם. לא מפתיע הדבר משום שהם לא היו חיילים שקיבלו הכשרה מקצועית להשתתפות במבצעים מיוחדים. בכך דמו למתנדבים לא מקצועיים אחרים שגויסו במהלך המלחמה למשימות חשאיות.⁵⁶ ברורמן, למשל, שהשתמשה בשמה האמיתי, העידה שהסתירה את זהותה מהפרטיזנים וטענה שהיא עיתונאית בריטית. לדבריה, סיפור הכיסוי שלה היה מגוחך: "מי שמע על גברת אנגלייה משכילה שאינה מתאפרת אבל יודעת לחלוב

את הפרות של הפרטיזנים?⁵⁷ לא ברור מדוע חשבו הבריטים או המתנדבים היהודים שסיפור כיסוי כזה יישמע אמין.

ברור גם שבשיחות עם קצינים בכירים בכוח הפרטיזנים דיברו המתנדבים בגילוי לב רב. עדות לכך מצויה ביומנו של ד"ר מקסו שנודרל (Šnuderl), שלפני המלחמה היה פוליטיקאי ליברלי יוגוסלוי שהצטרף לארגון הפרטיזנים Osvobodilna Fronta – "חזית השחרור של העם הסלובני". שנודרל הזכיר ביומן קבוצה של אנשי סגל בריטים, ובכללם חנה סנש, שהתאכסנה זמנית במפקדת הפרטיזנים בסמיץ' (Semič), שבאזור בלה קריינה (Bela Krajina) – מעוז פרטיזנים בסלובניה. ברור שהוא קיבל מהמתנדבים תמונה מפורטת מאוד של חיי היהודים בארץ ישראל המנדטורית, ונראה שהצנחנים לא ניסו כלל להסתיר את זהותם וסיפרו לו על מאבקם לעצמאות. ביומנו הוא מכנה את הקבוצה "משלחת אנגלית (יהודית)". "הם הזמינו אותנו לארוחת ערב", כתב, "נתנו לנו יין ודאגו לנו לערב נעים... חנה דיברה הרבה על היחסים בין היהודים לבריטים ולערבים בפלשתינה, על עבודה משותפת והשפה העברית והחיים בכלל. הבחורה אינטליגנטית מאוד."⁵⁸

עדות חשובה מסר הקומיסר הפוליטי של גדוד הסיור של דיוויזיית קריינה (Krajina) ה-39 – יחידה שפעלה בלב האזור שבו שלטו הפרטיזנים בצפון-מערב בוסניה. בינואר 2010 ראינו בבלגרד את זדרבکو יאניץ' (Zdravko Janjić),⁵⁹ שלפני הצבתו לדיוויזיה ה-39 שירת בדיוויזיית הפרולטריון הראשונה. הייתה זו יחידה מובחרת ששימשה מפעם לפעם משמר אישי של טיטו וכוח מילואים של הפיקוד העליון. כשנשאל אם היה ער לנוכחותם של יהודים במשלחת הבריטית ענה: "מובן שידענו שהם יהודים מארץ ישראל". הפרטיזנים, לדבריו, קיבלו פקודה בעל-פה לדאוג במיוחד שלא יאונה כל רע ליהודים מארץ ישראל שבמשלחת הבריטית. הוא האמין שהפקודה באה ממשה פיאדה (Pijade), יהודי סרבי שהיה חבר הפיקוד העליון של הפרטיזנים, אף שלא היו לו ראיות להוכיח את טענתו.

טענה זו עולה בקנה אחד עם טענתו של ולדימיר דדייר (Dedijer), שהיה באותה העת איש הקשר למשלחת הבריטית וזכר כי יהודים מהיישוב נמנו עם ראשוני החברים במשלחת הבריטית הראשונה, שהגיעה בפיקודו של ויליאם דיקין ב-1943. דדייר רשם את שמות חברי המשלחת. במקום השישי ברשימה מופיע "רוז, מפעיל טלגרף, יהודי מפלשתינה", שבמקום אחר הוא מכנה אותו "פלשתינאי".⁶⁰ הפיקוד העליון של הפרטיזנים עקב בקפידה אחר בוא המשלחות, ושלום פינצ'י, יליד קרקוה, עיירת מכרות פחם במרכז בוסניה, תואר במפקדת הקורפוס העשירי כ"פלשתינאי בדרכו לסלבוניה".⁶¹ דדייר קיבל רשימות מדויקות של אנשי בעלות הברית שנכחו

57 ריאיון עם שוריקה ברורמן, מרץ 2010.

58 Dr. Makso Šnuderl, "Srečanje z judovsko delegacijo na našem osvobojenom ozemlju", *Borec* 12 (1975), pp. 655-657

59 ריאיון של יובן צ'וליברק עם האלוף-משנה (בדימוס) זדרבکو יאניץ', בלגרד (9 בפברואר 2010).

60 Vladamir Dedijer, *Dneinik*, Belgrade: Prosveta-Svjetlost (1970), pp. 12-13, 253

61 שלום פינצ'י, בשליחות בצבא טיטו, מרחביה: ספרית פועלים (1946), עמ' 16-17.

באזורים שבשליטת הפרטיזנים, וה"פולשתינאים" היו קבוצה נבדלת בתוכם, אף שהדיווחים על נוכחותם אינם עקיבים. אפילו המרשל טיטו עצמו שאל במרץ 1944 את פיצרוי מקלין על מקום הימצאה של המשלחת של חנה סנש, שאותה כינה: "קבוצה של חמישה בריטים שהגיעו בזמן האחרון לסלובניה בדרכם להונגריה, למשימה הקשורה בהצלת שבויי מלחמה שם".⁶² דומה שהיו כמה אי-הבנות בקשר לאישור הסתננותם להונגריה.

סיפור מנוגד לחלוטין לתיאורים אלו היה סיפורו של אלי זוהר, שנולד בזגרב בשם מירקו לוונטל והיה אחד הצנחנים המעטים שבאו מיוגוסלוויה ושלטו בשפתם של הפרטיזנים.⁶³ זוהר סיפר אנקדוטה מבדחת על כך שהוצג לפני איוון שיבל (Šibl), קומיסר פוליטי בקורפוס העשירי, כסמל אלי ג'ואל. בתגובה בירך אותו שיבל בסרבוקרואטית ואמר: "אתה לא אלי ג'ואל, אתה מירקו לוונטל, חבר שלי מהתיכון".⁶⁴ כעבור זמן הגיעה אל הפרטיזנים קבוצה של עשרה פליטים יהודים מהונגריה שנמלטו מפני הגרמנים, ועמם נמנו שלוש נשים צעירות שזוהר הכיר כנראה עוד לפני המלחמה. הוא ביקש לראותם וקיבל לכך רשות בנוכחות קציני ה-OZNA ("המחלקה להגנת העם", שהייתה בעצם שירות הביטחון של הפרטיזנים). מחלקה זו הוקמה ב-13 במאי 1944, מה שמלמד שהפגישה המתוארת הייתה לאחר תאריך זה. זוהר חקר את הפליטים בנוכחות הפרטיזנים וייתכן שלאחר פגישה זו נפגש עוד פעמים אחדות עם אחת הצעירות. לדברי רוז'ה בלאו פרנצטיץ' (Ruža Blau Francetić) כל השלוש נעצרו לימים בידי הפרטיזנים והוצאו להורג באשמה שהיו מרגלות בריטיות.⁶⁵

בעובדה אחת בסיפור זה יש כדי לזרות אור על אמיתותו. בסתיו 1944 הורעו היחסים בין הבריטים לפרטיזנים והחשדנות כלפי המשלחות הבריטיות רק גברה עם הזמן.⁶⁶ אפשר שזה היה ההקשר שבו התרחש אירוע זה, ואולם ישנה עוד סוגיה הקשורה לעניין זה. מאחר שעבודת הביון הנגדי של יחידות הפרטיזנים הללו הייתה בשליטתו של קצין המודיעין של הקורפוס העשירי, שיש להניח כי היה מרגל של הגרמנים והאוסטאשה, ייתכן שאותו קצין פשוט מצא לו תירוץ להיפטר מהיהודים ולהעמיק את אי-ההבנה בין הבריטים לפרטיזנים. בירור לאשורן של עובדות הבגידה הקשה הזאת מחייב מחקר נוסף.

62 *Vojni arhiv*, Br. 17, F. 2, K. 2221.

63 איוון שיבל (Šibl) היה קומיסר פוליטי בקורפוס העשירי. ראובן דפני האשים אותו בכך שהוא הסיבה העיקרית להתמשכות שהותם של המתנדבים בקרב הפרטיזנים, שהות שפגעה במשימתם. דפני סבר ששיבל הוא יהודי למחצה. ראו דפני, עמ' 381.

64 Ivan Šibl, *Ratni dnevnik*, Zagreb: Naprijed (1966).

65 Ruža Blau Francetić, "Humani lekar spasio me lažnom dijagozom", in: Aleksandar Gaon (ed.), *Mi smo preživeli Jevrejski istorijski muzej*, Belgrade [no publisher] (2009), pp. 89-100.

66 אחד המסמכים המועילים ביותר לעניין זה הוא תעודה מהארכיון הצבאי בבלגרד, מסמך מס' 51 מהדיוויזיה ה-13 פרימורסקו-גורנסקה (Primorsko-Goranska) מאיסטריה (Istria), 3 ביוני

מקרה רביעי: עבודתם של צנחני היישוב

המתנדבים היהודים באו להציל יהודים יוגוסלבים ויהודים אחרים במזרח אירופה אבל לרוב לא נחלו הצלחה. פינצ'י תיעד ביומנו פגישות עם פליטים יהודים ביוגוסלביה, אבל הקומיסר הפוליטי של שדה התעופה של הפרטיזנים, ששימש את המשלחת הבריטית לחילוץ אנשי הסגל הבריטים, אינו מאשר את זיכרונותיו. במשך ארבעה או חמישה חודשים בשנת 1944 שימש צדיק דנון, ניצול ממחנה הריכוז ואסנבוץ (Jasenovac) ולימים רב ביוגוסלביה, בתפקיד הקומיסר הפוליטי של שדה התעופה. דנון עבד עם אנשי המשלחת הבריטית שהיו מוצבים בשדה התעופה אבל הוא אינו מזכיר כלל את נוכחותם של יהודים במשלחת ואיש מהצנחנים היהודים אינו זוכר אותו. דנון כותב: "ביליתי בשדה התעופה ארבעה או חמישה חודשים והייתה שם משלחת אנגלית, ואני דיברתי צרפתית. גם מפקד המשלחת דיבר צרפתית והיה אדם נחמד ומשכיל..."⁶⁷. מסיפורו של דנון עולה שהיהודים הצליחו להסתיר את זהותם מפניו לפחות. גם הוא וגם פינצ'י זוכרים את המטוס שפינצ'י הביא, מפני שמטוסים גרמניים התקיפו אותו. יש להניח שדנון לא ידע שפינצ'י היה באותו מטוס.⁶⁸ משדה תעופה יחיד זה פונו מאות או אלפי פרטיזנים לבתי חולים של הבריטים בוויס או באיטליה. סביר לשער ששני יהודים מסרייבו, שהיו מוצבים שם, היו מתוודעים זה לזה ושהכירו זה את זה עוד לפני המלחמה. אלא שדומה שהשניים מעולם לא נפגשו.

עוד עובדה מוזרה היא שואסנבוץ, מחנה השמדה גדול ביוגוסלביה, שנרצחו בו כ-17,000 יהודים, שכן במרחק 100 קילומטר בלבד מהאזור שהוצבו בו צנחני היישוב. שוריקה ברוורמן טענה שמעולם לא שמעה עליו ויואל פלגי, שבדרך כלל מספק מידע מקיף יותר מעמיתיו, ידע על קיומו ותיאר אותו כמקום "שנהפך [ליהודי יוגוסלביה] לבית-סוהר ולבית-מטבחים"⁶⁹. בספר זיכרונותיו מביא שלום פינצ'י תיאור מוזעזע קצר של מפגש עם יהודי מסרייבו, חבר ילדות שנמלט מואסנבוץ,⁷⁰ אבל התיאורים של פלגי ופינצ'י אינם מפורטים ואצל איש מהם לא צוין שיהודים גוועו שם מרעב.

מהראיות עולה שלמרות עדותו של פרנקלין לינדסיי על רוזנברג, הצנחנים הארץ-ישראלים לא התעניינו כלל בקהילה היהודית ביוגוסלביה. אף שהם מזכירים מפגשים עם יהודים יוגוסלבים במהלך שהותם שם, הם לא עשו כל מאמץ לארגן

1945, המסווג "סודי ביותר". לקראת סוף המלחמה כבר ראו בבריטים סכנה, והמסמך אוסר על מפקדי הבריגדות והגדודים של הדיוויזיה כל מגעים עם בעלות הברית ומאיים בהטלת עונש קשה על כל מי שיפר את ההוראה ולו הפרה קלה.

Sadik Braco Danon, "Od ropstva do Blajburga", in: Jaša Almuli (ed.), *Jevreji i* 67
Srbi u Jasenovcu, Belgrade: Službeni glasnik (2009), pp. 87-144

68 פינצ'י, עמ' 16-17.

69 פלגי, רוח גדולה, עמ' 66.

70 פינצ'י, עמ' 27-28.

את שרידי הקהילה או להסדיר את עלייתם ארצה. האם כילו את כל כוחם במשימתם הכמעט בלתי אפשרית לחדור להונגריה, סלובקיה ורומניה? האם שרידי הקהילה היהודית ביוגוסלוויה היו כה מועטים ופזורים עד שלא היה אפשר להצילם? את זאת הצנחנים לא סיפרו לנו.

מסקנות

העיון בחומר שבארכיוני יוגוסלוויה לשעבר, הראיונות ועבודת השטח שלנו שפכו אור על מעשיהם של המתנדבים הארץ-ישראלים ששלחו הבריטים ליוגוסלוויה במלחמת העולם השנייה. בכל האמור במטרות המוצהרות ובפעולות שננקטו למימושן, הראינו כי המשימה התאפיינה בבלבול ולעתים קרובות בחוסר עקיבות. התנהלותה הייתה כאוטית ורצופת אי-הבנות בין היהודים – שלעתים מצאו את עצמם בעולם זר, בקרב אנשים שאת שפתם לא דיברו – לבין הפרטיזנים היוגוסלווים, שמשלחות ואינטרסים של זרים, לרבות יהודים, לא עמדו בראש מעייניהם. ואף על פי כן, לפרטיזנים היוגוסלווים היה אכפת הרבה יותר משיערו אנשי היישוב. למרות תלונותיהם של הצנחנים על היעדר סיוע מספיק מצד הפרטיזנים, לאמיתו של דבר הלוחמים היוגוסלווים עשו למענם הרבה מאוד.

במחקרנו ניסינו ליישב בין כמה מהפרטים הסותרים בשאלה אם היהודים הארץ-ישראלים ילידי אירופה הסתירו את זהותם אם לאו ואם הפרטיזנים היוגוסלווים הבינו מי היו. מהמקורות עולה שאף שהורו להם להסתיר את זהותם, סיפורי הכיסוי שקיבלו הסגירו אותם על נקלה. הניסיון להסתיר את זהותם נכשל. עם זאת דומה שהפרטיזנים היוגוסלווים ידעו עליהם רק מעט ולא התעניינו יתר על המידה בזהותם האמיתית. חשוב להבין שהמצב שנקלעו אליו השליחים ביוגוסלוויה היה מורכב ובלתי צפוי משום שבעצם הם נקלעו לנתיב הנסיגה המרכזי של הגרמנים מהבלקן. הם לא הבינו את מורכבותו של המצב, התעקשו לדבוק במשימות כבירות וכמעט בלתי אפשריות, במקום במטרות צנועות יותר ואפשריות להשגה.

מחקר זה מסייע להראות עד כמה כשלו התכניות השאפתניות של היישוב ותכנית ההכשרה הבריטית במציאות שנסיבותיה לא אפשרו כמעט שום הישג. אף שביישוב הפכו הצנחנים לגיבורים, תרומתם הצבאית הממשית הייתה זניחה וכמעט לא הותירה רושם בפרטיזנים שלחמו בנאצים ביוגוסלביה.

תרגמה מאנגלית: עדי גינצבורג-הירש